

BİLİM-İNSAN-DEPREM ÜZERİNE

Kenan MORTAN

**Maltepe Üniversitesi
1999-2000 Akademik Yılı
Açılış Dersi**

**18 Ekim 1999
İstanbul**

“Deprem San Fransisco'daki birkaç yüz bin dolar değerinde duvar ve bacaları yerle bir etti. Ama depremi izleyen yangınlar birkaç yüz milyon dolarlık serveti yedi yuttu. Gerçekten de, uğranılan zararı saptama olanağı yok. Yakın tarihte böylesine büyük ve şatafatlı bir kentin böylesine topyekün harab olduğu görülmemiştir. San Fransisco yok artık! Elde kalan sadece bir anı ve dış mahallelerdeki dar bir şerit üzerinde yer alan evler. Kentin sanayi birimleri söndü. Fabrika ve mağazalar, büyük işyerleri ve basın merkezleri, oteller ve benzeri binalar hepsi de geçmişte kaldı.

Depremin ilk sarsıntısının ardından, San Fransisco üzerinde, yüzlerce mil uzaktan görülebilen kara bir duman sütunu belirdi. Üç gün üç gece, bu karanlık sütun tıpkı görkemli bir kule gibi, bir Babil Kulesi gibi asılı kaldı, günü kararttı, güneşi koyu kırmızı bir perdeyle kapattı, ülkeyi dumana boğdu.”

Bu satırlar, yüzyılın başında, yanılmıyorsam 1906 yılında, San Fransisco depreminden sonra yazar Jack London'a ait... Hiç kuşkusuz bu satırların tümü mekan özellikleri biraz değiştirilerek, Türkiye'nin 17 Ağustos felaketini yansıtıyor olabilirdi.

Meydan Larousse 3. cildinde depremin eski Türkçedeki “tepremek” sözcüğünden geldiğini kaydederek, tanım olarak “yer kabuğunun ani hareketi ve sarsıntısı” nitelemesini yapmaktadır.

Acaba deprem sadece bir yer sarsıntısı mıdır ? İnsanda yarattığı sarsıntı ne ölçüdedir ? Bugün, akademik yılın bu açılış dersinde olayı biraz daha sorgulayalım. Sokrat ne demiş? “Sorgulanmamış hayat yaşanmaya değmez!”

Deprem; fiziki olayın ötesinde yaşamı alt-üst ediyor. O kadar ki, Maslow'un ünlü "*İhtiyaçlar hiyerarşisi*" deprem anında değişiyor. Bilinir ki, Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisinde yaşam, bir üçgenin dilimleri olarak simgelenir. Alt dilimdeki ihtiyaçlar tatmin edilmedikçe, üst basamaklara çıkılamaz. İlk iki basamak insanın fizyolojik ve güvenlik ihtiyaçlarını kapsar. Daha sonraki basamakta ait olma ihtiyacı, onu izleyen basamakta saygı ihtiyacı ve en son halkasında ise, kendini tamamlama ihtiyacı gelir. Deprem ,insanı işte bu en uç halkadan bir anda ilk halkaya, yani fizyolojik ihtiyaç halkasına götürmüyor mu? Bunun üstündeki basamaklardaki ihtiyaçlar anlamını yitiriveriyor.

O yüzden depremi sorgulayalım diyorum. Sorgulayalım ki, yaşama geri dönelim! Martin Luther King'in şu önemli tesbiti yapacağımız sorgulamanın anlamını pekiştiriyor:

"Şu anda yarının artık bugün olduğu gerçeğiyle karşı karşıyayız. Çok geç kalmış olmak diye bir şey vardır. Sayısız uygarlığın beyazlamış kemikleri üzerinde şu acıklı sözcükler yazılı: Çok geç. Eyleme geçmezsek, merhameti olmadan güce, ahlakı olmadan kudrete, kavrayışı olmadan kuvvete sahip olanlar için ayrılmış zaman koridorlarına sürükleneceğimiz kesindir."

Anadolu coğrafyasında Sakarya'dan İstanbul Boğaziçi'ne kadar uzanan bölgenin adı antik mitolojide Bitinya olarak geçer. Japonya'nın Osaka bölge yönetimi 1995'te büyük hasar gören Kobe kentinin yeniden yapılanma çabalarına "Anka Kuşu Planı" adını veriyor. Hepimizce bilinir: İnsan- oğluna şans ve başarı getiren bu zümrüt güzelliğindeki kuş, yani anka kuşu 600 yıl yaşadıktan sonra kendi küllerinden yeniden doğacaktır.

Osaka il yönetimi bu yeniden doğuşa kendini o kadar inandırmış olmalı ki kentin yeniden imarına Anka Kuşu Planı diyor. Bu Planın bizdeki Bitinya bölgesinde geçerli olması ,daha ötesi mimar Oktay Ekinci'nin deyimiyile "21.yüzyılı Anka Kuşu Planıyla karşılaşması" hakkı değil midir?

Anka Kuşu'nun yeniden doğuşunu insan iradesinin çabalarına terkederken, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri Kofi Annan'ın İHT Gazetesi'nde 10 Eylül 1999'da yayınlanan bir makelesine değinmeden geçemiyorum.

"Doğal Afetlere Artan Oranlı Dirençsizlik" başlığını taşıyan yazısında Genel Sekreter şu dört temel tespiti yapıyor:

1. Afetlerin %90'ı geri kalmış ülkelerde yaşanıyor.
2. Afetler doğadan çok insanların iradesi ile yaratılıyor.
3. İnsanlar afet bölgelerinde seçimlerinden çok yoksullukları nedeniyle oturuyor.
4. Afet önleme programları çok kolay olmakla birlikte uygulanmıyor.

Annan özetle, "Ne yapılacağını çok yakından bilmekle birlikte, nasıl yapılacağı politik iradenin müdahalesini gerektirmektedir." diyor.

BM Genel Sekreteri bizi kanımca yeni bir kavrama götürüyor. Gelişmiş ülke depremiyle, az gelişmiş ülke depremi... 10.000 doların üstü kişi başına milli geliri olan ülkeler 1992 Los Angeles-ABD depreminde olduğu gibi afeti 20 ölümle geçiştirirken, az gelişmiş ülke depremi yani kişi başına 5.000 doların altında milli geliri olan ülkeler 40 - 1976'daki Çin depreminde olduğu gibi 225 bin insan ölüyor.

Üstelik Türkiye'mizin 17 Ağustos felaketiyle yaşadığı bir gerçek daha var. Deprem az gelişmiş yörelerde değil, gelişmiş yörelerde yaşandı. Milli gelirinin üçte birinin yaratıldığı, kurumlar vergisinin %40'ının tarh edildiği, Türkiye'nin gelişmiş bölgesinde az gelişmiş ya da ilkel bir depremle karşı karşıyayız. 45 saniyede yaşanan yaklaşık 45 bin kayıp, 3.021 dolarlık Türkiye ortalamasının üstüne çıkmış 7.882 dolarlık Kocaeli, 4.980 dolarlık Yalova, 3.078 dolarlık Bolu ve 2.719 dolarlık Sakarya'sında yaşanıyor. Nüfus boyutuyla baktığımızda –İstanbul'u da olayın içine katarsak- 11 milyon insanın bu deprem afetinden etkilendiğini anlıyoruz. Bu, Türkiye nüfusunun %18'i demektir. Her 5 insanımızdan 1'nin depremden etkilenmiş olmaktadır. Ateşin düştüğü yerin, Türkiye olduğunu bize anlatmaktadır.

Hayatı sorgulayalım demiştim. Bunun için de Kant'ı keşfetmek gerek diyeceğim. Alman idealizminin üst noktası sayılan, aydınlanma felsefesinin seçkin bilgisi İmmanuel Kant, "*Akıl, insanı; fenomenler dünyası üzerinde yükselip ona değer-haysiyet kazandırır. Bir ses işittirir.*" Bu ahlak kanunudur, kategorik imperatif der. İşte bu kategorik imperatif bize Yunan bilgisi Protogoras'ın "*insan herşeyin ölçüsüdür*" özdeyişinin insanoğlu tarafından yeniden keşfini sağlayacaktır.

Kant, kanunları iki öbekte değerlendirir: Tabiat kanunları ve gereklilik kanunları. Tabiat kanunları bize insanın içinden çıktığı kosmosun ne kadar küçük ve marjinal parçası olduğunu söyler. Ama gereklilik kanunu daha fazlasıdır. Kategorik imperatifler yani gereklilik yasasının bu asal bölümü sosyolog Compte'nin ana-yurt'unu tek-yurt yaparak insanları bir deprem olgusunda birbirine bağlar.

Ama Kant'ın anti tezi de vardır. Akılcılığın yeterince akıllı olmayan aklına karşı yükselen bilincin ,anahtar düşünürü Hegel bu sesin soluğudur.

Kant mesajını veredursun, 19.yüzyıl Kant'ın kaybolduğu bir çağ olacaktır. Sanayileşme cereyanı önce bir kör liberalizm doğurmuş, buna tepki olarak diyaletik materyalizm gelişmiş, ama en önemlisi her ikisinin ortak ürünü kitleler çağının “sürü insanı” ortaya çıkmıştır. 20.yüzyıla girildiğinde bilim ve tekniğin hayat kadar ölüm getirdiği, özgürlük kadar köleliğe yol açtığı egemenlik ve paylaşım savaşlarıyla yani 1. ve 2. Dünya Savaşıyla karşı karşıya kalırız 2.Dünya Savaşına cevaplar; 68 kuşağıyla, 1974 petrol şokuyla gelecektir. Sonrasında gerçekçi norm ve normallikler dönemine girilir, ama bu aynı zamanda aydınların Zola'nın Je'accuse makalesinde sorguladığı aydın vicdanı sorununu yeniden öne çıkarır.

20.yüzyıl Kant'ın yeniden keşfini sağlayacaktır. Nobel ödülü sahibi Hayek'in deyimiyle dünyanın hakim olduğumuz yasalara itaat etmek olduğunu yeniden öğreneriz zira. Ya Kosmos ya da kargaşa karşılığı Taxis geçerli olacaktır. İşte Kant bu noktada her insan için aklın sınırsız gücünü hem de sınırsız sakatlığını gözler önüne sermektedir. Bu durumda ön plana çıkacak olan akıl kadar uygarlık olacaktır. Uygarlık ki, kazanımları birikerek gelişen ve genelleşen ve bu özelliğiyle sadece genlere ve topluma özgü olan kültürden farklılaşmaktadır.. O nedenledir ki, Braduel “Uygarlıkların Grameri” başlığını taşıyan ve Türkçemize de çevrilmiş başucu eserinde “*Uygarlıklar mekanlardır, toplumlardır, ekonomilerdir, ortak zihniyetlerdir*” demektedir.

Buradan kanımca bir sonuca ulaşmaktayız. Bir yandan Kant'ın kategorik zorunluluklar dediği yaşamsal mecburiyetlerimiz vardır. Öte yandan da filozof Heidegger'in sözleriyle temellerinden yoksun düşünmeyi de öğrenmek zorundayız. Buna dilerseñiz Descartes'in "hazır bilgiden şüphe et" diyen kartezyen şüphecilik de diyebiliriz. Bu kuşkusuz rastlantı ve kaosun son derece yaygın olduğu sosyal bilimlerin de zorluğunu anlatmış olmuyor mu?

Meslektaşım Bilkent Üniversitesi öğretim üyesi Profesör Dr. Mustafa Pultar depremi incelediği yazısında "Bizi Yıkan Sorumsuzluk" demektedir. Doğrudur da, bilmemiz gerekir ki, siyasetçilik ortamında sorumsuzluğun değişim çok ama çok zordur. Bu zorluk bilimin de nisbiliğiyle bulunduğu işimiz daha da zorlaşmaktadır.

Ama bilimin nisbiliği, bilimin her zaman araştıran gerçeğine gölge düşürmüyor. İşte belgesi: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, kısa adıyla TOBB Ağustos 1997'de yani depremden tam iki yıl önce yayınladığı "Erzincan İli Gelişme Stratejisi" adını taşıyan raporda aktaracağım şu satırlar hepimizin dikkatini çekecektir :

- Türkiye'de deprem kuşağında yer alan bölgelerde deprem zararlarının asgarileştirilmesi için bir deprem işletmeciliği merkezi kurulması hakkında kanun tasarısı.

Üstelik bu kanın tüm maddeleriyle bir tasarı olarak yer alıyor, merkezin başı olarak da Ankara'da bir birimi aramıyor, Erzincan'daki Vali'yi öngörüyor.

Demek oluyor ki, bilim söylemiş ,söylenen olsa olsa yaşama geçirilmemiş. Bu metnin yayınlanmasından iki yıl sonra ,deprem yöremizde yeralan Sanayi ve Ticaret Odalarının 20 Eylül 1999'da yayınladıkları deklarasyonda yeralan 2.madde "*Bölgesel ekonomik ve sosyal konseyin il bazında örgütlenmesine de izin verecek şekilde kurulmasına yönelik mevzuata işlerlik kazandırılmalıdır.*" ifadesi, bu bilimsel zorunlulukların yerindeki gücün harekete geçerek çözümlenebileceğinin bize teyidi olmaktadır.

Adı Konsey ya da Merkez olmuş, farketmiyor. Bilmemiz gereken bilimin bunu öngördüğüdür. Bilim bize "*keşke*" dedirtmemelene olanağı vermektedir..

Economist dergisi, 28 Ağustos 1999 tarihli sayısında "*Türkiye'de deprem maliyetinin sayıldığı günler*" başlığının altında Türkiye'de tüm ideolojik ön-yargıların ve yargı kalıplarının deprem sonrasında iflas ettiğini söylüyor. Bu biraz da TÜSİAD Yüksek İstişare Konseyi Başkanı Bülent Eczacıbaşı'nın Eylül 1999 TÜSİAD dönem toplantısında sözünü ettiği "*deprem dünyaya bakışımızı değiştirdi*" sözleriyle örtüşüyor. Ama Economist dergisi sadece maliyetle ilgili bir deprem tespiti yapmıyor. Ondan ötesi, Türkiye'de sokaktaki vatandaşın yani Frenk deyimiyile "ordinary citizen"ın devlet babasının öldüğünü söylüyor. Bu bize;

- * Sivil toplum ve baskı gruplarının ve onların araçlarının,
- * Güçlendirilmiş bir yerel yönetimin,
- * Anında hareket edebilecek bir sivil savunmanın,

önemini de anlatmış olmuyor mu?

Bilim deyince, yeri gelmişken, 1. dünyanın seçkin ülkesi ABD'den de bir örnek verelim. Depremleri Ulusal Deprem ve Tehlike Azaltma Programı (NEHRP) ve buna yön veren Deprem Tehlikesini Azaltma Yasasıyla olaya kurumsal bakabilen, olay anında kurtarma operasyonlarını birebir organize etmiş Federal Mukabele Planı olan ülke çapında tek tip inşaat yasası ile neyin nerede yapılabileceğine karar verebilen bir uygulama, depremi afet olmaktan çıkarıp bilimin emrine vermiş olmuyor mu? En azından bir Los Angeles depreminde Türkiye'mizdeki olağan bir trafik kazasından daha az olan insan kaybı sayısı, afetlere karşı bilimin şaşmaz pusulasından yararlanan bir ülkenin tutumunu bize sergiliyor.

Ama bütün bunlar bir de koruyucu (prevantiv) kuruluşların önemini ve en az onlar kadar Afet İşleri, Sivil Savunma gibi mevcut kamusal kuruluşlar için sıfır ya da performans bütçesi uygulamasının önemli olduğunu göstermiyor mu?

Bilim demiştik! Türkiyemizin Birleşmiş Milletlerin 1989'da imzaladığı Uluslararası Doğal Afetlerin Azaltılmasının Onyılı/IDNDR Uluslararası Eylemi çerçevesine imza eden 26 ülkeden biri olduğunu da hatırlatmak istiyorum. Bilim, BM'nin bu eylem planı ile sadece yol göstermekle kalmamış, aynı zamanda takdir edersiniz ki, bir eylem planı haline de dönüştürmüştür.

Bilimin hep araştırılmış olması bir gerçekliktir de, bu gerçekliği kim seslendirecektir? Bu bizi aydın kavramına götürmektedir. İzninizle, günümüzde dolaşmadan, zaman tüneline biraz geriye giderek, Türkiye'nin uluslararası arenaya armağan ettiği ender isimlerden biri olan Ordinaryüs

Profesör Cahit Arf'ın TÜBİTAK ödülünü aldığı yıl, 4 Kasım 1974'de yaptığı konuşmadan tanımlamayı yeğliyorum.

“Bilim adamlarının işi “ANLAMAK”tır demiştim. Anlamak onda güçlü bir hırs konusudur. Bir insan olması itibariyle başka hırsları, zaafı, çirkin hırsları bile olabilir. Fakat o bu ANLAMA hırsının diğer bütün hırsları ölçüsünde bilim adamıdır. Bu bakımdan bilim adamlığı ile akademik ünvanlar arasındaki ilişki zannedildiğinden de zayıftır. Örneğin ben ülkemizde bulunan akademik ünvanların en üstüne sahip olduğum halde, henüz otuz yaşına gelmemiş veya yeni gelmiş bazı genç dostlarımı bilim adamı olarak kendimden üstün görmekteyim. Buna mukabil ülkemizde akademik ünvanlara sahip birçok kişinin bilim adamlığı ile hiçbir ilişkisi olmadığı kanısındayım. Aynı şey daha sınırlı bir ölçüde yabancı ülkelerde de doğrudur”.

Hocaların hocası Profesör Arf anlamaktan söz ediyor ama bizler halen sinemalarda gösterimde olan “Analyse this!” filminin adını “Anlat Bakalım” şeklinde çeviriyoruz. Belki de bunun için İngilizcede yazar author otorite yani authority eşdeğeri olarak anılırken, Türkçemizde ‘yazar’ın bu karşılığı henüz yoktur. Amerika’da yaşayan bilimin seçkin isimlerinden bir hıristiyan Filistinli Profesör Edward Said “Entellektüel” adını taşıyan eserinde, aydın sorumluluğunun iktidara hakikat anlatmak olduğunu veciz sözlerle anlatır.

Hakikati söylemek için yalnız bir şey daha gerekir. Görme gerçeği... İspanyol filozof Jose Ortega Y Gasset “şairlerin sevgiyi kör olarak göstermeye hiç hakları yoktur. Sevginin gözündeki bağ çıkarılmalı ve görme gücü bundan böyle ona geri verilmelidir.” demektedir. Böyle olunca Profesör Bozkurt Güvenç’in “en iyi eğitim programı her gün değil de

dayanıklı sorular üzerine kurulmayı gerektirir” sözleri gözleri açılan sevginin neyi sorgulaması gerektiğini de söylemiş olmaktadır.

Ama hepsi bilim ,bilim gerçeği, bilim nisbiliği, bilimi dillendiren aydın, sonuçta “olmak” fiilinde kilitleniyorsa, rehberi Yunus Emre’de arayalım:

*“İlim ilim bilmektir.
İlim kendin bilmektir.
Sen kendin bilmezsen
Ya nice okumaktır.”*

O yüzden de,Anadolu bilgisi Hacı Bektaş Veli “*İlim silahım, tevekkül örtümdür*” dememiş midir?

Değerli öğrenci arkadaşlarım! Kendimizi bileceğimiz, doğru soruları soracağımız bir akademik yıl için en iyi dileklerimi sunarak sizleri selamlıyorum.